

Capítol 1

Poblet, de la revolució a la consolidació de l'Estat Liberal (1808-1874)

Jordi ROCA VERNET¹

La història del monestir de Santa Maria de Poblet com a símbol per a les cultures polítiques contemporànies s'inicia amb la Guerra del Francès (1808-1814), tot i que abans havia començat un procés de recuperació del seu llegat a través de l'obra de Jaume Finestres,² a finals del segle XVIII. Aquesta obra era un exponent de l'escola historiogràfica i diplomàtica del monestir de Bellpuig de les Avellanes que s'havia erigit en un centre de recuperació de la història del Principat amb la transcripció i catalogació de la documentació d'època medieval que encara es trobava als monestirs. S'havia endegat una tasca de preservació d'un patrimoni documental que posteriorment es posà al servei de la redacció de les obres d'història de Catalunya. La història dels segles XVI al XVIII té poca rellevància en la construcció simbòlica del monestir durant la contemporaneïtat en la mesura que no fou recuperada ni reinterpretada, i de vegades fins i tot s'obviaren esdeveniments significatius com l'enterrament de Philip de Wharton,³ gran mestre de lògia maçònica d'Anglaterra i fundador de la primera lògia a Espanya, el 1731. Aquell fet passarà desapercebut fins que el règim franquista, coincidint amb el retorn del fèretre de Jaume I el 1952, obligà a traslladar les despulles del maçó fora del monestir i l'inhumà a l'exterior del recinte.

1. Professor de la Universitat de Barcelona, ORCID: 0000-0002-0148-257X.

2. Jaume FINESTRES I DE MONSALVO (1742), *Historia del Real Monasterio de Poblet*, Barcelona, Pablo Campins impressor. Posteriorment se'n publicà una versió augmentada el 1765.

3. Antoni FERRER BENIMELI (1986), *La masonería española en el siglo XVIII*, Madrid, Siglo XXI Editores, p. 61-62.

LA REVOLUCIÓ LIBERAL: DESTRUCCIÓ I RECUPERACIÓ DE LES DESPULLES DE LA FAMÍLIA REIAL

El monestir fou malmès arran de l'ocupació napoleònica durant la Guerra del Francès. Amb el triomf del règim liberal es va aprovar la supressió dels monestirs i els monjos de Poblet es refugiaren a l'Espluga de Francolí. L'1 de juny de 1822 sortiren del monestir vint carros plens d'objectes de culte i de l'arxiu en direcció a Tarragona arran de les ordres de la Comissionat d'Hisenda. La documentació no va tornar al monestir ja que va ser dipositada a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Mesos després, el 9 de gener de 1823, quan ja no hi havia ningú al monestir els veïns de Vimbodí l'assaltaren i s'endugueren el que pogueren, però no hi ha notícies que profanessin les tombes. Amb la fi del Trienni Liberal (1820-1823) es restablí la situació anterior a l'exclaustració i durant els anys següents s'emprengué la restauració del monestir. No obstant això, les tensions amb la població de la zona prosseguiren i el desembre de 1832 es va produir una «batalla campal» entre els guardians del monestir i els llenyataires de Vimbodí.⁴ Aquell any fou el primer que va començar a circular els rumors sobre el tresor amagat a Poblet que s'hauria ocultat en el moment de l'exclaustració de 1822. Aquella història havia arribat fins a l'òida d'un canonge de Marsella que volia desplaçar-se a Poblet per excavar-hi, però no li ho van permetre.

La notícia de la crema de convents de Reus el 22 de juliol de 1835 va arribar a Poblet unes hores més tard. En els dies següents els monjos abandonaren el monestir i la majoria es traslladaren a l'Espluga de Francolí. Al cap d'unes setmanes, el 8 d'agost de 1835, durant la festa major de Vimbodí, una companyia de miquellets va fer fora els guardes i va obrir les portes del monestir, i pocs dies després els veïns d'aquella localitat assaltaren l'abadia i cremaren els mobles. Posteriorment, els habitants dels pobles de la rodalia feren el mateix. Tot i això, les tombes reials es mantingueren intactes fins el 1836, quan van ser profanades pels buscadors de tresors, que trencaren els sarcòfags de Jaume I, Pere III i Joan I, i van deixar les restes per terra. La resta de les tombes romangueren intactes. A conseqüència d'aquests fets, el rector de l'Espluga de Francolí, Antoni Serret i Ribé, va obtenir el permís del comandant militar de Tarragona per recollir les restes dels reis, les va portar a l'església de l'Espluga de Francolí i les va dipositar en una recambra sota l'escala del cor.

Quan la reina regent, Maria Cristina, conegué aquella situació va demanar al cap polític de Tarragona, José Betrán de Guzmán, que s'ocupés de revertir aquella situació. A finals del mes de juny va enviar Josep Criviller, autor del llibre *Descrip-*

4. Joan BASSEGODA (1983), *Història de la restauració de Poblet. Destrucció i reconstrucció de Poblet*, Poblet, Publicacions Abadia de Poblet, p. 43.

ción topográfica de la provincia de Tarragona (1839), per tal que retirés els cossos de les tombes reials i els portés a l'Espluga, on foren dipositats a l'església ben a prop d'on eren les restes dels altres monarques. La regent havia demanat el 1840 a través d'una reial ordre que s'informés de la situació en què es trobava el panteó reial de Poblet. Poc temps després, el govern va enviar a Tarragona els fons necessaris perquè un delegat de l'autoritat provincial anés a Poblet i fes una valoració de l'estat en què es trobaven les tombes reials. Durant els anys següents, l'Estat va vendre les terres del monestir, part del clos interior i el palau de l'Abat, cosa que en va dificultar la restauració, i, per altra banda, els habitants de la zona convertiren el monestir en font de recursos: se n'endugueren teules, carreus, bigues, etc.

Pere Gil era un comerciant i propietari de Barcelona que havia fugit de la ciutat arran de la revolta republicana de 1842 i s'havia refugiat a l'Espluga de Francolí. Allí s'assabentà d'on eren les restes del rei Jaume I i va demanar el permís per poder transportar-les fins a Tarragona. El cap polític de Tarragona, Ciril Franquet, va concedir-l'hi el 18 de gener de 1843. Se celebrà una reunió a l'Ajuntament de l'Espluga amb les principals autoritats polítiques i eclesiàstiques, el metge i cirurgia de la vila i el propietari d'una part del clos per tal d'organitzar el trasllat de les restes reials. Les despulles dels monarques foren transportades fins al capítol de la catedral de Tarragona i dipositades a la capella del Corpus Christi, que era al claustre de la catedral. La caixa on eren les restes del rei Jaume I anava acompanyada de set caixes més amb les despulles de les altres tombes reials exhumades. La majoria d'aquelles caixes es quedaren a les golfes de la catedral⁵ tot esperant que s'erigís la construcció d'un panteó reial en aquella mateixa capella.

REPRESENTACIONS ICONOGRÀFIQUES ROMÀNTIQUES DE VIATGERS I ESCRIPTORS

Poc mesos després de la destrucció del monestir, el juliol de 1836, des de Londres la comunitat d'exiliats liberals publicava un article en el periòdic *El Instructor* dedicat al monestir. Era extens i elogiós, i mostrava la seva admiració vers els sepulcres reials i la biblioteca, quan ja s'havien parcialment destruït en el moment de la seva publicació. L'article començava dient que «el monasterio de Poblet era para los reyes de Aragón, lo que el Escorial para los reyes de Castilla, pero de una fundación mucho más antigua».⁶ Les paraules les acompanyava una il·lustració

5. Eduard TODA (1935), *Panteones reales de Poblet: destrucción, envío de los fragmentos a Tarragona y abandono en los sótanos municipales en 1854: traslado al Museo Provincial en 1894: restitución al Monasterio en 1933*, Tarragona, Imprenta de Sucesores de Torres & Virgili, p. 7.

6. *El Instructor* (juliol de 1836), p. 217.

dels sepulcres reials que reproduïa una de les imatges de l'obra del viatger francès Alexandre Laborde. El gravat escollit estava dedicat al panteó reial i posava en relleu quin era el capital simbòlic del monestir. Aquell era un text destinat a viatgers en el qual se subratllava el valor patrimonial comparant-lo amb l'Escorial. Més enllà d'això, el liberalisme progressista posava l'èmfasi en la tradició liberal de la Corona d'Aragó, i l'autor de l'article reivindicava aquell espai patrimonial com la seva principal representació simbòlica i relegava a un segon pla la seva dimensió religiosa. D'aquesta manera, es contribuïa de manera eloqüent a transformar el patrimoni en una referència simbòlica central per als catalans, i també per al conjunt dels espanyols, del període. L'abandonament i la destrucció del monestir encara no eren elements que fornissin el discurs dels romàntics catalans, fins i tot aquests maldaven per no fer-lo evident. Pocs anys després, el 1839, a la revista científica artística *El Museo de las Familias*⁷ es publicava un gravat de la sala capitular intacta, que era una còpia d'un altre dels dibuixos de Laborde. Era la primera vegada que apareixia publicada una imatge del monestir a la premsa catalana, s'escollia la sala capitular per emfasitzar la dimensió civil i religiosa de l'espai. El text que acompanyava el gravat no feia esment a la destrucció del monestir i s'insistia en el valor patrimonial.

Les representacions visuals del monestir fins a finals dels anys seixanta del segle XIX es fonamentaren en *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne* (1806), d'Alexandre de Laborde, en el qual consten sis gravats del monestir de Poblet.⁸ Són dedicats a la sala capitular, porta reial, biblioteca, vista general, al pati posterior amb l'església i el panteó reial.⁹ Les imatges de Laborde definiran els espais centrals de la representació del monestir, ja que amb l'excepció de la biblioteca i el pati interior, seran reproduïts recurrentment en les publicacions posteriors. La representació de la biblioteca era una evocació del llegat cultural que connectava el passat amb el present i era una de les imatges menys conegudes de les produïdes per Laborde.¹⁰ Aquesta és l'única imatge de la biblioteca del monestir que posa en relleu el poc interès de construir la dimensió simbòlica de Poblet al voltant del seu llegat bibliogràfic i arxivístic, tot i que la seva preservació fou una de les primeres tasques assumides per les comissions que volien protegir i conservar aquell espai.

7. *El Museo de las familias* (febrer de 1839), p. 197.

8. Alexandre de LABORDE (1806), *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne / par..., et une société de gens de lettres et d'artistes de Madrid*, Paris, De l'imprimerie de Pierre Didot l'aîné.

9. *Ibidem*, vol. 1, p. 49, 50, 51 i 52.

10. *Ibidem*, vol. 1, p. 50.

Durant la dècada dels trenta i quaranta, el volum dedicat a Catalunya de l'obra *Recuerdos y Bellezas de España*¹¹ fixà la representació iconogràfica i simbòlica del monestir. L'autor dels volums dedicats a Catalunya era Pau Piferrer, i en el segon comptà amb la col·laboració de Francesc Pi i Margall. Piferrer va fer evident l'interès per l'edat mitjana dels romàntics, i les litografies foren fetes en la seva majoria per Francesc Xavier Parcerisa.¹² A diferència del text, les imatges del volum en alguns casos reflectien la cruesa de la guerra civil entre liberals i carlins, i la destrucció dels espais que eren escenari de la violència entre carlins i liberals, com succeïa amb la imatge del monestir de Santes Creus.¹³ El primer volum publicat en plena guerra només conté una imatge de Poblet que és dedicada a la sala capitular del monestir. Deu anys després, el 1849, s'editaran conjuntament els dos volums dedicats a Catalunya i fou llavors quan aparegueren les litografies dedicades a Poblet que no recollien cap símptoma del conflicte bèl·lic o de la destrucció del monestir, de la mateixa manera que tampoc no ho feia el text. Les litografies de Parcerisa incorporaven seglars d'orígens socials diversos i la presència d'eclesiàstics era menor. Fins i tot a la litografia dedicada a la sala capitular hi apareixia un servent domèstic i dos joves jornalers conversant al claustre. S'havia produït una secularització de la representació visual del monestir abans de la seva destrucció. Si bé les cinc imatges dedicades a Poblet reproduïen espais anteriorment dibuixats per Laborde, oferien una mirada completament nova d'espais com la sala capitular, el panteó reial, el claustre o la porta reial. En el volum de 1849 també es dedicava una altra imatge al panteó reial de Santes Creus, emfasitzant la rellevància que s'atorgava a aquells espais en la genealogia d'una monarquia isabelina que s'havia definit com a constitucional. Ara bé, la litografia del dibuixant situat al davant de la finestra de palau del rei Martí, canonitza el relat liberal i civil de l'espai.¹⁴ El dibuixant vesteix levita i barret de copa alta, té la carpeta de dibuixos al terra i l'acompanya un gos.¹⁵ Tant la indumentària com el gos ajuden a fixar l'estereotip del professional liberal que adopta els nous models civilitzatoris associats a l'aparició de noves professions liberals i als cànons estètics del romanticis-

11. Pau PIFERRER (1839), *Recuerdos y Bellezas de España*. Vol. 1: *Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdaguer, i Pau PIFERRER; Francesc PI I MARGALL (1849), *Recuerdos y Bellezas de España*. Vol. 2: *Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdaguer.

12. Vicente MAESTRO ABAD (1984), «Recuerdos y Bellezas de España. Su origen ideológico, sus modelos», *Goya*, 181-182, p. 86-93.

13. Jordi ROCA VERNET (2024), «Esconder la revolución liberal detrás de palabras e imágenes (Barcelona: 1835-1843)», a Dario MARINO (ed.), *Le scie della Rivoluzione. Brigantaggio e violenza politica nell'età della Restaurazione*, Nàpols, Rubbettino, p. 117-150.

14. Pau PIFERRER; Francesc PI I MARGALL (1849), *Recuerdos y Bellezas de España*. Vol. 2: *Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdaguer, p. 292-293.

15. Ibídem, p. 292-293.

me burgès. Probablement, la imatge d'aquell dibuixant era una forma d'autoretrat de Parcerisa. A la litografia dedicada al panteó reial s'observen diversos eclesiàstics i dos seglars que contemplen les tombes mentre s'escolten un dels monjos. Parcerisa ofereix una visió completa del panteó que mostra la majestuositat i el simbolisme de l'espai,¹⁶ i la porta reial es mostra com un espai permeable en el qual hi entra i en surt gent de tota mena.¹⁷ Les litografies de Parcerisa, fetes amb el monestir parcialment destruït i abandonat, construeixen una representació de Poblet que es fonamenta en la seva bona preservació i la presència de seglars entrant i sortint de Poblet. Les imatges dels monestir reforcen el seu valor simbòlic en el si d'una narrativa nacional liberal en la qual es minimitza la violència de la revolució liberal i s'exalta el caràcter liberal de la Corona d'Aragó. L'èxit editorial d'aquesta obra comportà la proliferació d'edicions diverses que incloïen algunes variants de les imatges esmentades.

Gairebé quatre dècades després, en l'edició de l'obra de Piferrer i Pi i Margall de 1884, constava a la portada la referència de «Foto-grabados y heliografias de Laurent, Joaritz y Mariezcurrena», d'aquesta manera es deixava palesa la rellevància del tractament que s'atorgava a la imatge de l'obra. Les il·lustracions de l'edició precedent s'havien modificat i desapareixien els seglars de les litografies. Només es preservaven les representacions d'alguns eclesiàstics, les dues litografies més reveladores són la dedicada a la finestra, on ja no s'observaven el dibuixant i el gos,¹⁸ cosa que feia evident la desaparició del discurs liberal romàntic associat a la figura de l'artista, i la dedicada al panteó reial, en la qual havien desaparegut els seglars i només quedava un sol eclesiàstic,¹⁹ això demostrava l'abandonament de l'espai i fins i tot un cert grau de misticisme. Aquesta edició de finals de segle incorporava diverses fotografies que havien estat publicades durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), en les quals es feia evident el grau de destrucció i abandonament que havia sofert el monestir.²⁰ Les litografies s'havien modificat per tal d'adequar-se al discurs visual de les fotografies. La buidor i l'estat ruïnós i d'abandonament de l'espai reforçaven la decrepitud i la nostàlgia vers temps passats.

Entre la publicació del primer i el segon volum de l'obra de Piferrer, Andreu de Bofarull va publicar el 1848 *Poblet, su origen, fundación, bellezas, curiosidades*,

16. Pau PIFERRER; Francesc PI I MARGALL (1849), *Recuerdos y Bellezas de España*. Vol. 2: *Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdager, p. 292-293.

17. *Ibidem*, p. 292-293.

18. Pau PIFERRER; Francesc PI I MARGALL (1884), *España sus monumentos y artes su naturaleza e historia*. *Cataluña*, edició Antoni Aulèstia i Pijoan, Barcelona, Editorial de Daniel Cortezo i Cía, p. 409.

19. *Ibidem*, p. 393.

20. *Ibidem*, p. 359, 363 i 368.

recuerdos históricos y destrucción.²¹ Era la primera guia per a visitants del monestir a fi de poder preservar-lo pel seu valor monumental. El llibre del reusenc posava en relleu l'interès que l'espai tenia per als visitants, que cada vegada eren més freqüents al monestir. Aquest creixent interès tingué conseqüències a mitjans dels anys cinquanta. D'una banda, s'establí una competència entre quina ciutat de l'antiga Corona d'Aragó podria oferir un panteó reial a les despulles del rei Jaume I. El Govern finalment va decidir-se per Tarragona. De l'altra, la publicació de l'obra de Víctor Balaguer, *Las cuatro perlas del collar* (1853),²² va fer créixer el valor simbòlic del monestir alhora que l'inseria en un discurs que articulava un projecte polític vinculat al nacionalisme cultural que connectava amb el ràpid desenvolupament del liberalisme en clau regional a Catalunya.²³ La relació de Víctor Balaguer amb les formulacions del nacionalisme romàntic ha estat objecte d'un ampli tractament per part de la historiografia catalana des de finals del segle x.²⁴ El llibre proposa una lectura liberal del monestir, del qual en destaca l'origen civil, ja que fou fundat per iniciativa de la monarquia. En aquest sentit, Víctor Balaguer el va descriure com "la perla del suelo catalán, gloria de los monarcas aragoneses y envidia de los reyes de Castilla"²⁵ tot remarcant-ne la dimensió política i simbòlica. L'obra també ofereix una descripció detallada del panteó reial de Poblet, en què se subratlla tant el bon estat de conservació com el profund coneixement que Balaguer demostrava tenir d'aquell espai. No era la primera vegada que Balaguer escrivia sobre Poblet, ho havia fet uns anys abans a través d'una història dels monestirs d'Espanya en què es barrejaven descripcions, llegendes i costums populars, com ara *Los frailes y sus conventos* (1851). Poblet era l'únic monestir al qual dedicava un capítol sobre la seva destrucció, i en feia responsable la patuleia o turba, una categoria política que s'havia popularitzat en aquells temps per distingir el comportament del poble (identificat amb la nació) d'aquell que no ho era. Aquella interpretació era quelcom de recurrent entre el liberalisme

21. Andreu BOFARULL I BROCÀ (1848), *Poblet, su origen, fundación, bellezas, curiosidades, recuerdos históricos y destrucción*. Tarragona, Establecimiento tipografico A. Boix.

22. VÍCTOR BALAGUER (1853b), *Las cuatro perlas de un collar. Historia tradicional y artística de todos los célebres monasterios catalanes: Santa María de Ripoll, Santa María de Poblet, Santas Creus y San Cucufate del Vallés*, Barcelona, Librería Española.

23. Jordi ROCA VERNET (2020), «La disputa per l'espai públic a la Barcelona de la Renaixença (1844-1868)», a Flöcel SABATÉ (ed.), *Ciutats mediterrànies: l'espai i el territori / Mediterranean Towns: Space and Territory*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de la presidència, p. 197-213.

24. Ramon GRAU FERNÁNDEZ (1996), «Les batalles de la historiografia crítica i l'aportació dels historiadors romàntics», a Pere GABRIEL (ed.), *Història de la cultura catalana*. Vol. III, Barcelona, Edicions 62, p. 163-188, i Ramon GRAU FERNÁNDEZ (2004), «Les coordenades historiogràfiques de Víctor Balaguer», a D. A., *Víctor Balaguer i el seu temps*, Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, p. 41-68.

25. Montserrat COMAS (2008), *Víctor Balaguer i la identitat catalana*, Catarroja, Afers,

progressista, que tractava de distingir entre les accions d'un poble revolucionari i la d'una patuleia abocada a la violència irreflexiva i espasmòdica.²⁶ Balaguer, en les seves obres posteriors, *Las ruinas de Poblet*,²⁷ matisarà aquesta interpretació menys còmplice amb el poble i clarament contrària a la mobilització revolucionària.

A partir d'una contraposició entre el present i el passat, insistia que a mitjan segle XIX aquell espai era un lloc de «curiosos viajeros y errantes artistas que van a recorrer alegres o silenciosos sus ruínas, ayer en fin recibió el homenaje de los pueblos del contorno, y hoy los pueblos han levantando sus escombros los edificios que les sirven de albergue y de recreo».²⁸ Aquella obra serà publicada pel mateix Balaguer, pocs anys després, ara amb el títol de *Misterios del Claustro*.²⁹ Balaguer construeix un relat en el qual barreja diversos episodis d'assalts i destrucció que s'havien produït en diversos moments entre 1835 i 1856.

Balaguer era un liberal progressista que en aquella mateixa obra feia una descripció de la bullanga de finals de juliol i agost de 1835 a Barcelona. En aquella narració, distingia entre el comportament de la multitud que cremà els convents, i el que succeí amb les fàbriques uns dies després. Es feia seu el relat progressista segons el qual en una primera part de la bullanga la violència contra els eclesiàstics fou molt limitada i no hi va haver saquejos ni robatoris. Deixava palès el comportament de ciutadans i milicians, que aconseguiren acotar la revolta i impulsaren la creació d'una junta auxiliar i consultiva, que aglutinava tots els poders, garantia la seguretat dels frares i es posava en contacte amb els territoris d'Aragó i València per «formar una confederación liberal que tuviese por égida y símbolo el trono de Isabel».³⁰ Balaguer considerava que la monarquia isabelina s'havia de fonamentar en les bases liberals i confederals de la Corona d'Aragó i aquestes idees les va deixar paleses en la seva obra *La libertad constitucional. Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema que se regía antiguamente en Cataluña* (1858). En aquesta obra, Balaguer posava en boca de Jaume I la idea dels límits de l'autoritat del monarca quan es dirigia als navarresos: «Debéis preferir la franca y amistosa libertad de nuestro gobierno, a

26. ROCA VERNET (2024), p. 120-125.

27. VÍCTOR BALAGUER (1885), *Las ruinas de Poblet*, Madrid, Imprenta y fundición de M. Tello, p. 282.

28. VÍCTOR BALAGUER (1851), *Los frailes y sus conventos*, vol. 1, Madrid-Barcelona, Llorens Hermanos editores, p. 57.

29. VÍCTOR BALAGUER (1856), *Misterios del Claustro*, Madrid-Barcelona, Llorens Hermanos editores.

30. VÍCTOR BALAGUER (1851), vol. 2, p. 415 i les precedents.

servir bajo otros reyes cuya tiranía e injusta opresión no dejaríais de temer».³¹ Més endavant defineix Jaume I com un rei que va compartir el poder legislatiu amb la nació i va establir una forma primigènia de parlamentarisme a través de la convocatòria d'assemblees.³² Des de la dècada dels cinquanta, Balaguer convertí Poblet, per la seva condició de panteó reial, en un dels símbols de la tradició liberal dels monarques de la Corona d'Aragó, que havien de servir de models per a la reina Isabel II.

Durant la primera meitat del segle, molts viatgers passaren per Catalunya, i un bon grapat es desplaçaren fins a Poblet ja que el seu panteó reial s'havia erigit en el principal atractiu. La seva bellesa i rellevància es comparava amb d'altres panteons reials i particulars com ara l'Escorial, Toledo, Guadalajara, San Juan de la Peña, Conca o Ripoll.³³ El viatger anglès Richard Ford destacava l'impacte del grau de destrucció que atribuïa a la violència popular que havia identificat els monjos amb dropos i carlistes. Se sentia horroritzat per la destrucció dels espais eclesiàstics vist el seu valor patrimonial i simbòlic. D'altres viatgers britànics, com T. M. Hughes,³⁴ més interessats en la situació política del país que en el romanticisme, no en faran cap esment. Per a la majoria de viatgers francesos (Prosper Mérimée³⁵ o Théophile Gautier³⁶) no apareix cap referència a Poblet, però hi ha algunes excepcions com la del baró de Davillier, que dirà que el panteó reial de Poblet era «le Saint-Denis des rois d'Aragón.»³⁷ El viatge del baró fou publicat en articles a finals de la dècada dels seixanta en un dels periòdics il·lustrats francesos, *L'Illustration*. No hi ha dubte que la identificació amb la monarquia s'havia produït del tot i fins i tot havia creuat fronteres. La destrucció i l'abandonament dels convents i monestirs eren considerats símptomes de la desolació i decadència en què es trobava Espanya, cosa que va ajudar a forjar el seu mite romàntic.³⁸ El desig de combatre aquesta mirada condescendent i decadent bé podria ser la raó per la qual no es produïssin imatges fins a finals de la dècada dels seixanta de l'estat de

31. Víctor BALAGUER (1858), *La libertad constitucional. Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema por el que regía antiguamente Cataluña*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, p. 33.

32. Ibidem, p. 154.

33. Richard FORD (1845), *Handbook for Travellers in Spain*, Londres, John Murray Publisher, p. 121-122.

34. T. M. HUGHES (1845), *Revelations of Spain in 1845 by English resident*, Londres, Henry Colburn Publisher.

35. Théophile GAUTIER (1845), *Voyage en Espagne*, París, Charpentier et libraires éditeurs.

36. Prosper MÉRIMÉE (1831/1989), *Lettres d'Espagne*, París, Editions Complexe.

37. Le Baron Jean Charles DAVILLIER (1874), *Voyage en Espagne*, París, Libraire Hachette et C, p. 22.

38. Xavier ANDREU (2016), *El descubrimiento de España. El mito romántico e identidad nacional*, Madrid, Taurus.

destrucció que afectava el monestir de Poblet. Allò que més interès despertava entre els viatgers era el patrimoni material dels mausoleus reials. Així, s'explica la profusió d'imatges d'un panteó reial sense màcula de les dècades centrals del segle XIX, tot i que llavors ja no existia. L'absència d'un discurs visual i textual sobre la destrucció de Poblet per part dels liberals romàntics era una manera de no afrontar les conseqüències de la revolució de 1835 i alhora de reforçar el capital simbòlic del lloc associat a la rellevància de la Corona d'Aragó en els fonaments de la nova nació liberal espanyola. Mentrestant, els viatgers feien descripcions poc detallades sobre la destrucció de l'espai, però mai s'acompanyà de cap il·lustració a fi potser de preservar-ne l'interès per a d'altres viatgers. D'aquesta manera, tothom qui escrigué sobre Poblet minimitzà la destrucció per por a perdre l'interès dels uns i el simbolisme dels altres.

El triomf del liberalisme progressista i democràtic amb el Sexenni Democràtic (1868-1874) canvien la manera de veure el monestir; així, el periòdic il·lustrat de València *El Panorama* va publicar tres il·lustracions dedicades al monestir de Poblet, i que corroboren el mal estat de conservació. Les imatges feien referència a tres espais que no s'identificaven amb la pràctica religiosa com eren el palau reial de Martí, l'hospital de pobres i la porta d'entrada al conjunt monàstic. A través d'aquestes imatges es mostra la mirada secularitzadora i alhora la rellevància que s'atorga al llegat de la Corona d'Aragó a través de la imatge del palau del rei Martí³⁹ en el qual s'observa el claustre, però no se l'esmenta. En totes les imatges apareixen persones, en unes són visitants fascinats per l'espai i en d'altres, són habitants de la zona que acompanyen aquests visitants fins al monestir, com es pot observar en la imatge de la seva porta d'entrada.⁴⁰ En aquestes il·lustracions, per primera vegada, es reproduïa la destrucció i l'abandonament que havia sofert el cenobi en els darrers trenta anys. Això feia palès que el monument no rebia els recursos suficients per part dels governs isabelins per preservar aquest espai patrimonial. En els articles que acompanyaven les imatges de l'abadia reapareix de nou l'expressió que era «el Escorial del Principado», que emfasitzava la identificació de Poblet amb la monarquia. L'article del dibuixant i historiador de l'art barceloní Josep Puiggarí era una reivindicació de la necessitat de recuperar l'espai, redefinit com a monument i museu. La descripció que feia del monestir posava en relleu tant l'interès artístic com el llegat històric que el connectava amb la història de Catalunya:

(...) joya del esquisito arte cristiano, sagrado receptáculo de nobles y añejas memorias, de que justamente se enorgullecía todo el país! (...) Poblet era por

39. *El Panorama* (30 d'octubre de 1868), p. 347-352.

40. *Ibidem* (30 de novembre de 1868), p. 350.

sí un vasto museo, y a su restablecimiento, cuando no por orgullo nacional, por interés arqueológico, debía consagrarse toda la solicitud de las comisiones académicas, y todo el sobrante de los fondos que se destinan a la conservación de monumentos. Nuestra fama hubiera ganado en ello un poco, y Cataluña aún podría envanecerse largo tiempo con su interesante Escorial.⁴¹

Durant la I República es publicaren dos gravats de Poblet a *La Ilustración Española y Americana* fets a partir de les fotografies del francès Laurent.⁴² S'hi mostraven l'abandonament i l'enrunament del monestir, però alhora hi apareixien diverses figures humanes: en el primer gravat, del claustre, s'observen un eclesiàstic i un pagès; en el segon gravat, del pati, s'observen dues dones i un pagès. Un breu text acompanya ambdós gravats incidint en el «lamentable estado de ruinas y desolación nunca deplorarán bastante los buenos españoles que amen los gloriosos recuerdos históricos de nuestro país».⁴³ Aquelles imatges constataven el deteriorament i emfasitzaven la necessitat de restablir les obres de restauració que feia més de vint anys que s'havien interromput. Les fotografies estaven en l'origen dels gravats, com s'ha esmentat anteriorment, i foren publicades una dècada després en la reedició de l'obra *Recuerdos y Bellezas de España*.

RESTAURACIÓ I ABANDONAMENT

Després d'uns anys de guerra i dels fallits intents de consolidar un règim liberal progressista, s'instituirà a partir de 1844 comissions provincials de monuments històrics i artístics que pretendran recuperar el patrimoni eclesiàstic malmès durant la revolució liberal. Abans fins i tot que es constituís a Madrid una comissió central, els caps polítics havien rebut l'ordre del ministre de Governació que enviessin una llista de tots aquells monuments i espais que calia preservar. Les comissions provincials de monuments de 1844 substituïren les comissions científiques-artístiques instituïdes des de la desamortització de Juan Álvarez Mendizábal. Aquella Comissió de Monuments a Tarragona tingué com a objecte prioritari la formació d'una biblioteca i un museu provincial, però fou la protecció dels monestirs de Poblet i Santes Creus allò que despertà més esforços. El 1846 la comissió va recuperar el fons de Pere Antoni d'Aragó de l'Ajuntament de Montblanc i el convent de franciscans, que procedia també de Poblet. L'any següent es va dur a terme l'obertura al públic de la biblioteca provincial de Tarragona.

41. Josep PUIGGARÍ, «Poblet», *El Panorama* (30 d'octubre de 1868), p. 347-352.

42. *La Ilustración Española y Americana* (24 de juliol de 1873), p. 457; i *Ibidem* (1 d'octubre de 1873), p. 601.

43. *Ibidem* (1 d'octubre de 1873), p. 595.

El secretari de la Comissió Central de Monuments, Valentín Carderera Solano, va aconseguir que el governador civil de Tarragona enviés dos oficis als alcaldes de Vimbodí i l'Espluga de Francolí per tal que evitessin l'espoli continuat de Poblet. La comissió de Tarragona va fer un llarg informe, datat el 24 d'octubre de 1845, que responia a un qüestionari enviat per la Comissió Central. L'informe apuntava què es podria fer amb el monestir: convertir-lo en una residència per a joves, i recomanava de tancar les portes de l'església i la Porta Reial per impedir que es produïssin més desperfectes, que eren atribuïts als estiuiejants del balneari. També es demanava de recuperar la plaça i evitar que les dependències de l'abadia es fessin servir com a estables.⁴⁴ La Comissió de Tarragona envià un nou informe a la Central dient quines mesures es podrien adoptar per tal de conservar les restes de Poblet. Finalment, el monestir fou cedit a la Comissió de Tarragona el 1849. Abans, però, la Comissió Central va intentar convertir Poblet en un panteó nacional i es va preocupar per l'estat i conservació de les restes de Jaume I.⁴⁵ Arran de l'interès de la Central, el 1846 s'encarregà un pressupost a l'arquitecte Francesc Barba i Massip per restaurar les principals parts del monestir.

En l'expedient de la Comissió de Monuments de la província de Tarragona es troben dades sobre la condició de Poblet des de maig de 1844. Es pot constatar la preocupació sobre l'estat de les restes dels reis i «de otros personajes del claustro son también de gran mérito».⁴⁶ A l'agost, s'esmentaven les mesures adoptades pel president de la mateixa comissió per a salvar els monestirs de Poblet i Santes Creus.⁴⁷ També es recullen les queixes de la Reial Acadèmia de Belles Lletres de Barcelona sobre «el abandono con que se ha mirado en esta ciudad (Tarragona) el recogido y conservación de los respectivos objetos artísticos y literarios de los exconventos».⁴⁸ Malgrat aquell interès, només es van destinar algunes quantitats al capellà de l'Espluga de Francolí per a preservar els elements artístics més rellevants del conjunt monumental, i no va ser fins la tardor de 1850 que es van fer les primeres intervencions per a la seva reparació i conservació.

Aquell 1850, l'Estat dotà de recursos la Comissió de Tarragona per impulsar la restauració del monestir. La Comissió Central assignà 20.000 rals per a la seva reparació i la Provincial encarregà d'administrar els diners i les obres al capellà de

44. BASSEGODA (1983), p. 62.

45. Juan SERRA Y VILARÓ (1946), *La Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Tarragona ante las ruínas del Monasterio de Poblet*, Tarragona, s. n., p. 67-79.

46. Notes que extracten les informacions rebudes per la Comissió Central sobre l'expedient de Poblet, RABASF 2-53-7.

47. Ibídem, RABASF 2-53-7.

48. Informe de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 26 d'octubre de 1844, signat per Pròsper de Bofarull i Ramon Muns i Serrià. RABASF 2-53-7.

l'Espluga, Antoni Serret, qui els destinà a refer la teulada del dormitori del monjos seguint el projecte de Francesc Massip. Serret tingué la col·laboració de Joan Francesc Albiñana, que havia redactat la memòria de 1844. Es tancaren les portes del clos interior i es va reparar la teulada. Les obres prosseguiren fins el 1853 amb noves assignacions suplementàries: 39.817 rals per a la teulada i una altra de 3.000 rals per a obres menors. Aquelles obres pretenien evitar el deteriorament de l'espai: tapiaren la porta de l'església, taparen els forats de la muralla i resolgueren els problemes de la teulada. Una nova assignació arribà el 1851 per reparar el dormitori, del qual s'havien sostret bigues, teules i altres materials durant més d'una dècada.⁴⁹ Les obres prosseguiren els dos anys següents amb dotacions similars, però es va aprovar buscar un arquitecte que no cobrés per reduir la despesa, i el Govern va reclamar les col·leccions de documents que s'havien traslladat a Tarragona, que arribaren a la Reial Acadèmia de la Història de Madrid el 1866 i vint anys després passaren a l'Arxiu Històric Nacional.⁵⁰ Paral·lelament continuava la dèria per trobar el tresor del monestir, fins al punt que el canonge de Tarragona, Esteve Verdager, i el membre de la Comissió de Tarragona, Joan Francesc Albiñana, excavaren a la capella del Xiprer a la recerca d'un tresor. El mes de desembre de 1854 el director del Museu Arqueològic de Tarragona, Bonaventura Hernández Sanahuja, va arribar a Poblet per endur-se les restes dels panteons reials. Un cop allí manifestà que l'interior del monestir estava en pitjors condicions del que s'havia imaginat.

A mitjan gener de 1856, la nit del 16 al 17, es va calar foc al monestir per tal de poder entrar-hi i saquejar-lo de nou. El 10 d'abril la Comissió de Monuments de Tarragona va denunciar els habitants de Vimbodí. El monestir va patir noves destrosses, en particular els fragments del panteó reial que Bonaventura Hernández havia deixat al terra de l'església per tal de tornar-los a buscar els mesos següents. Quan va tornar a Poblet, Hernández Sanahuja es va trobar el panteó dels ducs de Cardona i dels de Sogorb molt malmès, i els fragments ordenats al terra de l'església havien estat escampats pel pati. Aquesta destrucció va contribuir a l'intent de l'Administració de Béns Nacionals de vendre'l, a la qual cosa s'oposà la Comissió Provincial de Tarragona i provocà la intervenció de la Central. Es va aconseguir aturar la venda, però entre 1854-1874 l'Estat no va fer cap inversió per a la restauració de Poblet, i la Comissió de Tarragona només disposava dels mínims per al manteniment.

49. BASSEGODA (1983), p. 72-78.

50. JOSÉ REMESAL; ANTONIO AGUILERA; LLUÍS PONS (2000), *Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña. Catálogo e índices*, Madrid, Real Academia de la Historia, Gabinete de Antigüedades, p. 70-71.

A finals de la dècada dels cinquanta s'acabaren les inversions, però la destrucció persistí en la mesura que es practicaven noves excavacions a la recerca d'un tresor imaginari, i alhora les partides carlistes que hi havia a la zona s'apropaven i entraven dins el monestir. De nou s'encarregà a l'arquitecte Francesc Barba de reparar la muralla que havia caigut. Durant vint anys, 1859-1879, la Comissió de Monuments de Tarragona va deixar de reunir-se. El governador civil de Tarragona i president de la Comissió Provincial va enviar una carta a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando exposant la situació en la qual es trobava el monument. Va informar que s'havien obert punts d'accés a la muralla i que els habitants de la zona portaven el bestiar a pasturar pel claustre, l'església i la sala capitular. Per altra banda, els buscadors de tresors seguien amb les seves escomeses dins el recinte del cenobi. Tot i aquesta exposició, no hi va haver cap resposta per part de la Comissió Central. La destrucció va continuar els anys següents. D'una banda, el darrer prior de l'abadia, fra Josep Riba, va donar la relíquia del braç del príncep de Viana a les monges cistercenques de Valldonzella de Barcelona. De l'altra, seguien apareixent en les botigues i mercats d'antiguitats peces que procedien de Poblet, com les escultures de Sant Blai i Sant Antoni, que actualment són a la Casa Museu Santacana de Martorell. Aquell 1862 s'inicià un procés judicial per la desaparició dels escuts dels ducs de Cardona que decoraven el basament de l'altar lateral on hi havia les despullles.

El 1866 es va constituir una nova comissió provincial de monuments i es va debatre la possibilitat de constituir una comissió que s'encarregués d'estudiar com es podrien reunir totes les peces del panteó reial que estaven disperses entre el Museu Arqueològic i les dependències de l'Ajuntament de Tarragona. Però no es va arribar a executar. Les actuacions d'aquells anys només comprangueren la despesa de la contractació d'un guarda pel monestir.⁵¹ El triomf de la Revolució de la Gloriosa (1868) va provocar el nomenament d'una nova comissió provincial de monuments, que va proposar que el monestir fos lliurat a alguna comunitat o orde religiós per tal d'afavorir-ne la restauració. Aquell any, l'arqueòleg, diplomàtic i erudit Eduard Toda, que llavors tenia quinze anys, va publicar *Poblet, descripción histórica*⁵² en la qual feia un estudi detallat de l'estat de degradació, abandonament i enrunament en el qual es trobava el monestir. El juliol d'aquell 1870 va escriure un manuscrit *Datos y apuntes*, en el revers d'un document del Comitè Democràtic Republicà en el qual en proposava la restauració, però sense que es vinculés a l'establiment d'una nova comunitat:

51. Extracte de l'expedient de Poblet, corresponent als anys 1866-1868. RABASF 2-53-7.

52. Eduard TODA (1870), *Poblet, descripción histórica*, Reus, Imprenta de Tosquellas y Zamora.

Poblet debe ser restaurado, sí; no debe volver a morar en él este ominoso poder de buitres que un día devoraron la conciencia del pueblo hispano para así ahogar el recuerdo de sus maldades, debe, para que forme singular contraste con sus antiguos días, ser erigido en sublime templo de la humanidad donde las ciencias y las artes tengan sus museos y academias.⁵³

Paradoxalment, com apunta Bassegoda, en un paràgraf posterior Toda esmenta que si el monestir tornés a ser ocupat per catorze o setze monjos, podria recuperar-se el goig del passat. Per a Toda, fervent republicà, era evident que sense els recursos de l'Estat, la seva conservació seria més fàcil si l'ocupava una comunitat. La memòria recull quines accions s'haurien de dur a terme immediatament, com ara tapiar els forats fets pels buscadors de tresors. Tot plegat serveix per constatar el grau d'enrunament de l'estructura i per constatar la destrucció del palau del rei Martí o el relatiu bon estat de la sala capitular i del dormitori dels monjos, on s'havien dut a terme les accions principals de reparació. La memòria l'acompanyava un informe de quines serien les despeses associades al manteniment del monestir. Toda era amic íntim d'Antoni Gaudí, amb qui havia estudiat de petit, i, segons Bassegoda, podria haver col·laborat amb Toda en l'elaboració d'aquella memòria i potser en algunes intervencions que es feren a Poblet a la dècada dels anys vint del segle xx. Aquell 1870 Toda va traslladar-se a Madrid per continuar els estudis i la situació del monestir no va canviar en la mesura que continuaren les destrosses producte de les inclemències meteorològiques i de les excavacions a la recerca del tresor fetes per la companyia d'excavadors Palau, com les denunciades a la comissió del 27 d'abril de 1875, quan aquesta companyia va obrir un forat a l'ara de l'altar de la capella del Sant Sepulcre. La Tercera Guerra Carlina (1872-1876) va incidir negativament en el conjunt monumental i es va incrementar la destrucció i l'abandonament del lloc. Bonaventura Hernández Sanahuja va informar la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando que s'havia assabentat que un grup de federals de la zona planejaven assaltar el monestir i fruit d'això havia demanat al governador civil que enviés la milícia per a protegir-lo.⁵⁴ Paral·lelament, continuava l'acció dels buscadors de tresors en aquell espai que en provocaven el deteriorament.⁵⁵ Arran d'això, la Comissió de Monuments de Tarragona va decidir d'actuar i va nomenar una comissió especial que va visitar Poblet. El mes de novembre de 1876 va rebre els recursos per poder dur

53. BASSEGODA (1983), p. 97.

54. Carta de Bonaventura Hernández Sanahuja adreçada a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 10 de desembre de 1872, RABASF 2-53-7.

55. Carta de Bonaventura Hernández Sanahuja adreçada a la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, 9 de novembre de 1870, RABASF 2-53-7.

a terme les obres més urgents. Aquell any també es va constituir una comissió mixta de la de Monuments i l'Arqueològica amb la finalitat de demanar ajut al Ministeri de Foment i a les acadèmies. La Comissió examinà el projecte de restauració de Francesc Barba, Ignasi Jordà i Ramon Salas, en el qual havia col·laborat també Bonaventura Sanahuja. També volgueren demanar ajut a les diputacions de l'antiga Corona d'Aragó i a les corporacions i acadèmies dels territoris que les formaven. La Comissió va obtenir 8.000 pessetes, que era la primera quantitat que consignava l'Estat d'ençà 1854. Aquestes serviren per iniciar la restauració prevista pel projecte de Barba, Jordà i Salas, que continuaren els dos anys següents.

TRASLLAT DE LES DESPULLES DE JAUME I A LA CATEDRAL DE TARRAGONA

Durant les dècades dels quaranta, cinquanta i seixanta diferents ciutats es van disputar el culte del monarca, en van reclamar les seves restes i/o en van incorporar en l'espai públic urbà carrers o estàtues dedicades al rei. Aquella disputa va impulsar les autoritats de Tarragona a crear un panteó reial dins de la catedral i sacralitzar així el sepulcre de Jaume I, encara que allò no va generar noves formes de devoció a la ciutat al voltant del monarca. Les dècades centrals del segle XIX es van convertir en el moment inicial del procés de monumentalització a Espanya i en particular a Catalunya.⁵⁶ Als anys seixanta la Diputació Provincial de Barcelona va intentar associar el culte a la creació d'un panteó provincial⁵⁷ sense aconseguir-lo. No obstant això, el moviment cultural de la Renaixença va convertir Jaume I⁵⁸ i les seves conquestes en una temàtica recurrent en les obres de liberals i republicans (Conrad Roure, Dames Calvet, Lluís Cuchet, Francesc Pelai, etc.). Però no serà fins a la celebració del sisè centenari de la mort de Jaume I a València (1876) quan es va instituir de nou un cerimonial funerari dedicat a homenatjar el monarca que va desencadenar un culte a la seva figura entre valencianistes, catalanistes, aragonesistes i felibres. L'historiador i col·leccionista Eduard Toda tingué molt d'interès a explicar les vicissituds de les restes de la família reial i dels panteons reials de Poblet, i això el va portar a publicar una petita obra fonamentada en un ampli recull documental en la qual reconstruïa com aquestes despulles

56. Stéphane MICHONNEAU (2002), *Barcelona, memòria i identitat: monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo, i Carlos REYERO (2015) *Monarquía y Romanticismo. El hechizo de la imagen regia 1829-1873*, Madrid, Siglo XXI.

57. Jordi Roca VERNET (2025), «El patriotismo regional a través de los panteones de los hombres célebres en España, 1844-1868», a Pedro RÚJULA (ed.), *Patriotismo popular*, València, Publicacions Universitat de València, en premsa.

58. Pere GABRIEL (2010), «Jaume I: imatge republicana d'un rei», *Catalonia* [en línia]. <http://journals.openedition.org/catalonia/6842>; DOI: <https://doi.org/10.4000/11sqv> [Consulta: 25 de gener de 2024].

i els fragments dels panteons havien arribat a Tarragona i com després tornaren a Poblet. Rere aquella publicació, Toda pretenia exposar qui era l'autèntic responsable de la destrucció del patrimoni material de la família reial.⁵⁹

Durant el Trienni Progressista (1840-1843) van sorgir diferents projectes provincials per a reunir els cadàvers de les figures més insignes que havien estat sepultades en convents. La desamortització havia provocat la destrucció o la modificació de l'ús d'aquests edificis, per la qual cosa algunes autoritats provincials, fent-se ressò d'algunes demandes, van decidir concentrar les restes d'aquelles cèlebres persones en un mateix espai. La província de València va ser la més destacada en aquesta iniciativa, que intentava conciliar un liberalisme progressista de base historicista amb la preservació de cultura material vinculada essencialment a les arts, a les famílies distingides per la seva vinculació amb la noblesa, reialesa i món eclesiàstic (proposta de Vicente Boix el 1843). En aquells anys i els posteriors van canviar significativament els llocs d'enterrament dels grups distingits i acomodats, i també va haver-hi la necessitat de canalitzar d'alguna manera la supervivència d'aquella cultura material vinculada a la història de famílies, corporacions i genealogies artístiques i literàries.

Sabent la situació en què estaven les restes de Jaume I, la ciutat de València les va reclamar.⁶⁰ S'hi rendia devoció al monarca, com ho demostra les festes que li van dedicar el 1838, quan es complia el sisè aniversari de la conquesta que n'havia fet el rei després de derrotar l'emirat musulmà.⁶¹ A la fi de juliol de 1843 la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando va sol·licitar a la Junta Provincial de Salvació de València el trasllat de les restes del rei Jaume I d'Aragó i de la seva esposa de Tarragona a València, encara que la proposta no va tenir èxit.⁶² La celebració de la conquesta dels regnes cristians també es va dur a terme en d'altres localitats com ara Palma, Sevilla o Granada. D'altra banda, a Barcelona s'estava esculpint l'estàtua de Jaume I, que ocuparia la façana del nou ajuntament de la ciutat, inaugurada en 1844. El culte a la figura del rei s'estava expandint a les ciutats de l'antiga Corona d'Aragó.

59. Gener GONZALVO (2005), *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del monestir de Poblet, a través del seu epistolari*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

60. BASSEGODA (1983), p. 90-91.

61. Rafael NARBONA (1994), «El nueve de octubre. Reseña histórica de una fiesta valenciana: Siglos XIV-XX», *Revista d'història medieval*, 5, p. 231-290, i José Vicente GÓMEZ (2015), «La festivitat del 9 d'octubre a través de les Cròniques», *Revista Digital de la RACV*, URL: <http://www.racv.es/institucional/files/LA-FESTIVITAT-DEL-9-DOCTUBRE-A-TRAVERES-DE-LES-CRONIQUES.pdf>.

62. Francisco Javier DELICADO (2015), «El Panteón de Hombres Ilustres de Valencia, un proyecto frustrado de promedios del siglo XIX», *Archivo de arte valenciano*, 96, p. 159-182, especialment p. 162.

Ben aviat s'inicià una disputa legal entre ciutats de l'antiga Corona d'Aragó per apropiar-se de les restes del monarca. Tarragona feia valer la proximitat amb el monestir de Poblet i València posava en relleu les festes i commemoracions dedicades al rei Jaume I. Les dues ciutats foren les que més batallaren per aconseguir les despulles del rei. El Govern va resoldre finalment el 14 de maig de 1853 cedir-les a Tarragona amb la condició que s'erigís un monument funerari abans del 25 de maig de 1855. En cas de no fer-ho s'entenia que la ciutat de Tarragona renunciava al dret concedit i el traspassava a València. Un dia abans d'aquella data, les autoritats van inaugurar un panteó a la catedral i aprofitaren els ornaments i escultures de les sepultures dels ducs de Cardona, que pràcticament no havien estat destruïdes. El trasllat de les restes es va fer oficialment a principis d'octubre de 1856, on van romandre durant gairebé cinquanta anys.

La majoria d'edat d'Isabel II havia generat una reformulació del discurs al voltant de la monarquia en el qual es prioritzava la dimensió imperial i evangelitzadora. S'establia així un vincle més estret entre l'Església i la monarquia. La primavera de 1844 la reina mare, Maria Cristina, havia arribat a Tarragona procedent de València i va passar una nit a la ciutat. Al matí, abans de dirigir-se cap a Barcelona, va assistir en la catedral a un ofici religiós i va visitar la capella del Corpus Christi on hi havia les restes del «invicto rey de Aragón, que tanto anhelan los valencianos».⁶³ No hi ha dubte que la monarquia manifestava clarament la rellevància de la seva genealogia, que s'interpretava com una manera d'acostar-se als diferents territoris. No obstant això, allò no es va materialitzar amb una ajuda econòmica rellevant i immediata per a la restauració i adequació de la tomba en la catedral de Tarragona. A començaments de 1850, el canonge Joan Codina, acadèmic de la Reial Acadèmia de la Història i corresponent de Barcelona, hi pronuncià un discurs a la seu de Madrid en el qual interpretava la destrucció del monestir de Poblet com un atac a l'església catòlica i alhora a la monarquia. Aquella era la primera vegada que es considerava la monarquia com una víctima més de la destrucció derivada de la revolució liberal. S'estava articulant un discurs monàrquic catòlic i molt conservador:

La revolución, que nada perdona, que nada respeta, que todo lo destruye, ha llevado en nuestros días su endurecida mano hasta las cosas más sagradas. Siguiendo su instinto destructor ha derribado sin piedad los más célebres monasterios, donde nuestros antepasados, movidos por su religioso espíritu,

63. *La Postdata* (30 de maig de 1844), p. 3-4.

hacinaron inmensas riquezas para que brillase con todo su esplendor el culto de nuestra santa religión.⁶⁴

L'acadèmic detallava quines restes contenien els sepulcres de Poblet i expressava que només un cadàver s'havia salvat de la turba destructora, cosa que li atorgava un cert to miraculós. Codina requeria a la Reial Acadèmia de la Història que es dirigís al Govern perquè fos enterrat amb el rei el decòrum de la seva dignitat, ja fos «o bien en Barcelona, que tanto amó y contribuyó a la adquisición del renombre con que se la conoce».⁶⁵ Aquella interpretació no tindrà massa recorregut malgrat que simultàniament comencessin a aparèixer els primers relats reaccionaris monàrquics que atribueixen la destrucció dels convents als republicans, com fou el cas de Josep Maria de Munt.⁶⁶ Rere aquell relat que sobredimensionava la violència i destrucció dels convents hi havia la voluntat de desacreditar la revolució liberal i la seva derivada més extrema, el republicanisme, i impugnar-ne així els seus resultats.

La conservació de les restes de Jaume I va formar part de l'acció del Ministeri de Foment, que tractava de preservar les restes dels homes il·lustres de la història d'Espanya que estaven en risc de desaparèixer arran de la desamortització. El Ministeri, a mitjans de 1855, va dotar econòmicament de recursos diferents iniciatives de les comissions de monuments provincials, de les quals va ser la més ben dotada, la de Tarragona, per davant de la de Saragossa i Segòvia. El març de 1854 l'Ajuntament de Tarragona va demanar ajuda a l'arquebisbe i al capítol catedralici per poder executar aquella obra arran de la manca de recursos que tenia. Amb la resposta afirmativa de l'autoritat eclesiàstica l'abril de 1854, l'Ajuntament va sol·licitar el permís per a la construcció d'un panteó reial a la catedral per «perpetuar la memoria de nuestras glorias nacionales».⁶⁷ La proposta consistia a erigir un monument funerari a Jaume I i un altre als altres cossos exhumats de la família reial. L'alcalde de Tarragona també demanava poder traslladar els fragments dels panteons malmesos de Poblet per tal d'emprar les peces per als nous mausoleus de la catedral.

La resposta del Govern fou positiva i es constituí una junta d'obsequis de Tarragona per organitzar el trasllat i la construcció del mausoleu. Una de les pri-

64. Juan CODINA (1850-1919), «Los sepulcros reales del monasterio de Poblet, Madrid, 20 de febrero de 1850», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 74, p. 456-476.

65. *Ibidem*.

66. Jose Maria DE MUNT (1857), *La República democrática-federal-universal o sea la barbarie del siglo XIX*, Madrid-Lleida, Impremta Barcelonesa de García y Vilasaló, p. 25.

67. Pilar GARCÍA CUETOS (2018), «El Panteón de Santa María de Poblet. Destrucciones, reconstrucciones y apropiaciones de un lugar de memoria», a *Panteones Reales de Aragón*, Saragossa, Gobierno de Aragón, Fundación IberCaja, p. 190-199, especialment p. 192.

meres decisions fou fer una subscripció per recaptar fons, i el resultat d'això fou més aviat escàs. Fruit d'aquesta circumstància, la Diputació Provincial de Tarragona va fer una aportació substancial per endegar el projecte. El 3 de desembre la Junta d'Obsequis va comissionar l'arxiver, arqueòleg i director del Museu d'Antiguitats de Tarragona, Bonaventura Hernández Sanahuja, per anar a Poblet, traslladar les restes del panteó de Jaume I i comprovar l'estat en el qual es trobaven les dels ducs de Cardona. Hernández Sanahuja havia visitat per primera vegada Poblet el 1847 i s'havia dedicat a recollir diversos fragments de guix i de pedra dels panteons reials. Toda ho descriu, dient «siguiendo así la costumbre de los buscadores de recuerdos y reliquias, que ya habían empezado a malbaratar los relieves y esculturas».⁶⁸

Durant la visita a Poblet que Hernández Sanahuja va fer el 1854, va endur-se bona part de les restes humanes i va desmuntar les restes dels panteons reials,⁶⁹ i va malmetre els dels ducats de Cardona i Sogorb. Eduard Toda fa una descripció corprenedora de com van quedar els panteons després del pas de Hernández Sanahuja i els treballadors que l'acompanyaven: «Fue desolador el aspecto ofrecido por la iglesia de Poblet al ser evacuada por los obreros». La crítica de Toda anava més enllà quan afirmava que tot i la destrossa feta per endur-se les restes dels cossos de la família reial i dels fragments dels panteons, es va deixar el cadàver de Martí l'Humà perquè va confondre'l amb un dels Cardona.⁷⁰ Toda insisteix a dir que «los embalajes de hierba y en las peores condiciones posibles, redujo a fragmentos las partes principales que debía contarse para erigir el mausoleo».⁷¹ Aquella descripció no procedia de l'observació directa, ja que Toda no havia nascut encara i, per tant, provenia de l'animadversió que professava per Bonaventura Hernández, que era corresponent de la Reial Acadèmia de la Història (1851), de la de Bones Lletres de Barcelona (1864) i de Belles Arts de Sant Ferran (1868). També fou condecorat pel rei Amadeu I i Alfons XII com a comanador de l'orde d'Isabel la Catòlica (1877 i 1883). Hernández Sanahuja representava el poder de la monarquia borbònica, que es presentava com a catòlica i moderada, mentre que Toda era un republicà que projectava sobre Poblet una tradició liberal progressista basada en la dimensió civil, renaixentista i monumental del monestir.

El mal estat amb el qual arribaren els fragments del panteó i la manca de recursos tècnics impediren que s'executés la construcció de dos monuments funeraris, l'un dedicat al rei Jaume I i l'altre a la resta de la família reial. La Junta

68. TODA (1935b), p. 13.

69. GARCÍA CUETOS (2018), p. 190-199.

70. TODA (1935b), p. 17.

71. Ibídem, p. 18.

d'Obsequis va intentar aconseguir el suport d'acadèmics de Barcelona i València per tal que l'assessoressin en la reconstrucció dels panteons reials. Finalment, es va procedir sense aquell assessorament i el projecte del monument funerari a Jaume I es va haver de modificar significativament arran de la destrucció de les peces. Si inicialment es pretenia col·locar un requadre al centre amb el gran escut, dos retaules als costats amb quatre cariàtides als angles, després s'hagué de procedir a utilitzar «parches de yeso en las cuatro cariátides y en los frisos rotos. Se debió renunciar a la colocación de los tres retablos del pedestal, sustituidos por tres cuadros de yeso estucado».⁷² Aquella reconstrucció no devia tenir gaire bon aspecte, com apunta Toda, i addueix que la rapidesa en l'execució i la manca de recursos haurien estat decisius perquè el mausoleu tingués aquell aspecte tan pobre. Probablement allò més sorprenent fou el que succeí amb els fragments del panteó dels Cardona: Hernández Sanahuja ordenà primer deixar-los als corrals de la catedral i posteriorment els ocultà en uns soterranis d'unes dependències municipals utilitzades com a presó que hi havia al carrer major.

A la dècada dels seixanta del segle XIX, l'Ajuntament de Tarragona, conscient de les mancances del panteó reial de la catedral, insistí en la necessitat de millorar-lo. Ramon Altés, membre de la Comissió Central de Monuments, es va apropar a Tarragona per a valorar aquella petició i va escriure a Valentín Carderera, pintor romàntic i comissionat del Govern, per inventariar els monestirs desamortitzats. En la carta, Altés exposava per què calia negar la petició de l'Ajuntament de Tarragona d'emprar els sepulcres dels ducs de Sogorb per a enaltir el panteó reial de la catedral a fi de preservar-los:

acceder a los deseos de la municipalidad de Tarragona equivaldría a destruir en parte lo que con tanto empeño a costa de sacrificios se ha procurado librar de la destrucción. Verdad es que los panteones que se reclaman no son los que contenían las cenizas Reales, sino los construidos a principios del siglo 17, por los duques de Segorbe y su linaje, pero además de ser muy diverso estilo del que requieren los sepulcros que se pretende erigir en la Catedral, sirven de basamento a las tumbas Reales, cuyo conjunto forma una masa imponente y majestuosa.⁷³

Concloïa dient que el millor seria retornar les restes dels panteons reials al monestir de Poblet i dotar aquest espai de les condicions per a la seva preservació. No obstant això, el 1860 encara era impossible, com asseguraven en la carta, garantir el control d'accés al monestir, per la qual cosa havien de mantenir-se a Tarragona:

72. Ibídem, p. 21.

73. Carta de Ramon Altés a Valentín Carderera, 29 de novembre de 1860, RABASF 2-53-7.

¡He visitado restos venerados! Él que compró (y a bajo precio) las huertas del monasterio, atento a sus intereses no mira si alguno abre portillos o no en las cercas que defiende la entrada del edificio principal y aun es de creer que sean sus mismos dependientes los que lo hacen.⁷⁴

El 25 de gener de 1869 es va promulgar un decret de confiscació de tots els béns religiosos i arran d'això el governador civil de Tarragona va ordenar retirar les restes dels reis inhumats a la capella del Corpus Christi de la catedral i dipositar-los a l'arxiu de la catedral. Uns mesos després es van posar els sarcòfags reials a disposició del director del Museu Arqueològic de Tarragona, Bonaventura Hernández Sanahuja, que va decidir no treure'ls de l'arxiu, on romangueren fins el 1883.⁷⁵ Amb aquella decisió, el governador civil pretenia restaurar la condició civil del culte als reis de la Corona d'Aragó i desvincular-los de la dimensió catòlica que se li havia volgut atorgar enterrant-los a catedral. Durant la visita reial d'Alfons XII de 1875, es va modificar aquell monument funerari de la capella del Corpus Christi, però no es va aprofitar per retornar-hi les despulles del monarca. Les autoritats municipals i eclesiàstiques endegaren una petita remodelació d'aquell panteó «tan desmedrado y raquíptico, formado en sus partes principales por anchas placas de estuco»,⁷⁶ i s'eliminaren la majoria d'estucats de guix per tal d'oferir una visió que no semblés un conglomerat de fragments diversos.

En el report de les seves activitats, Hernández Sanahuja no fa esment al panteó dels Cardona i només es refereix als panteons reials, ja que entén que els dels ducs de Cardona i els de Sogorb, que són a sota seu, en formaven part i per tant tenia autoritat per a desmuntar-los i traslladar-los. Fou l'agost de 1867 quan va adreçar a la Direcció General d'Instrucció Pública de Madrid la memòria de les seves accions a Poblet. Va escriure-hi que el conjunt funerari de Poblet era estrany, heterogeni i afectat pel mal gust del segle XVII, quan s'havia decidit col·locar les tombes dels ducs de Cardona i Sogorb a la part inferior de les tombes reials amb recobriment d'estil plateresc i poc interès artístic. A la memòria també deia que les restes de les decoracions de les tombes de Pere III, Alfons I i Joan II no foren utilitzades per al panteó de Jaume I, sinó que havien quedat dipositades al Museu de Tarragona que ell dirigia. Toda, una vegada més, apunta que aquest ingrès fou deficient en la mesura que moltes d'aquelles restes aparegueren en els mercats d'antiquaris.⁷⁷ També reproduïx l'inventari⁷⁸ dels més de dos-cents frag-

74. Carta de Ramon Altés a Valentín Carderera, 29 de novembre de 1860, RABASF 2-53-7.

75. BASSEGODA (1983), p. 98-99.

76. TODA (1935b), p. 21.

77. TODA (1935b), p. 27-28.

78. TODA (1935b), p. 80-83.

ments d'alabastre que es dipositaren al Museu Arqueològic de Tarragona. El trasllat de l'Ajuntament de Tarragona a la plaça de la Font el 1892 i l'adaptació de l'antic edifici municipal per a usos de l'Escola Normal de Mestres de Tarragona, va posar al descobert un munt de fragments que estaven soterrats des de feia quaranta anys. Totes aquelles restes foren entregades al Museu Arqueològic el 1894, on foren exposades durant quatre dècades en unes condicions prou deplorables. Amb la restauració del monestir i arran de l'acció d'Eduard Toda, aquelles restes que eren al Museu Arqueològic de Tarragona foren traslladades a Poblet el 1933.

L'HOMENATGE FÚNEBRE DE 1856 A JAUME I

Durant la festa de Sant Magí (patró de Tarragona), 14 d'agost de 1855, s'anunciava a la premsa⁷⁹ que es preparava una festa per al 25 de setembre en la qual es traslladaria el cadàver Jaume I al panteó que s'havia aixecat a la catedral de Tarragona. No obstant això, va haver de passar un any fins que se celebrés la cerimònia, després que es donés per acabada l'etapa del Bienni Progressista (1854-1856). Finalment, entre el 6 i el 7 d'octubre es va dur a terme l'homenatge fúnebre dedicat al rei Jaume I, coincidint amb l'efemèride de la conquesta de València. La premsa barcelonina, el *Diario de Barcelona*, va recollir àmpliament el detall de la celebració i va emfasitzar les absències destacades dels representants de les diputacions i de les principals ciutats de la «antigua coronilla». D'altra banda, hi va assistir en nom de la monarca Isabel II el comte de la Puebla del Maestre, Francisco de P. Fernández de Córdoba, que era un «grande de España», i va haver-hi una nombrosa presència d'eclesiàstics com el bisbe de Vic i el de la Seu d'Urgell, que anteriorment havien format part de la cúria eclesiàstica de Tarragona. Hi havia les principals autoritats polítiques i militars de la província, però amb l'absència del capità general de Catalunya i dels representants de les principals localitats i diputacions de la resta de Catalunya. També hi havia representacions de les entitats culturals i escolars de la ciutat, i van sortir nombrosos contingents d'alumnes i d'unitats militars. L'articulista es lamentava que no s'hi haguessin convidat els regents de l'Audiència Provincial de Tarragona.

En la detallada explicació d'aquells fets sobresurten tres aspectes: en primer lloc, les recurrents notícies dedicades a l'afluència de visitants procedents d'altres llocs que es desplaçaven en tot tipus de transport, encara que es feia esment recurrent a l'arribada de trens a la ciutat. Un segon aspecte subratllat pels observadors era el bon estat de conservació del cos, que fins i tot tenia cabells, la qual cosa li atorgava trets de santedat, que s'ampliaven en considerar que tenia uns atributs

79. *Diario de Barcelona* (23 d'agost de 1855), p. 6741.

físics (bellesa i alçada) molt superiors als dels habitants del seu regne. Algú va retirar un floc de cabells del monarca, que anys després anà a parar a la senyera de l'Orfeó Català. També es destacava la presència de relíquies reials vinculades a la seva destresa militar, com eren l'espasa i el casc. Tot això reforçava l'aspecte d'un monarca extremadament viril, fort i batallador, que es combinava amb una aura de santedat. També es contraposava el tracte donat a les despulles del rei amb el que havien rebut les de les reines enterrades a la desapareguda església del convent de Sant Francesc de Barcelona, les quals havien estat profanades i abandonades a l'hort de les reials drassanes. El redactor, però, atribueix erròniament aquelles restes a qui havia sigut consort de Jaume I, Violant d'Hongria, les despulles de la qual descansen inviolades al monestir de Vallbona de les Monges. En tercer lloc, es descrivia com tota la ciutat estava engalanada i de les finestres i balcons dels carrers penjaven domassos amb els escuts d'Aragó, Tarragona o Catalunya, i de les armes reials i l'abreviatura de S. M. la Reina Isabel II. La cerimònia fúnebre va seguir el mateix recorregut que es feia durant la processó de Corpus i la premsa va descriure la marxa de la manera següent:

Abría la marcha una sección de la Guardia civil de a caballo, seguían los niños expósitos y los alumnos del Instituto provincial, los señores profesores del mismo, los militares francos de servicio, señores vocales de las sociedades Económica y Arqueológica y Junta de Comercio, y un estandarte con las armas de Aragón que lo llevaba el señor D. Antonio Albiñana: Después de las cruces de todas las iglesias con mangas de luto, iba el Ilmo. Cabildo Catedral y los alumnos del Seminario Conciliar; estos últimos con hachas y todos los demás con velas encendidas.⁸⁰

La premsa barcelonina, en el seu relat de les ofrenes del 6 i 7 d'octubre, reforçava la imatge del monarca com a defensor de les corporacions municipals, i ho feia a través de la descripció de la façana de l'edifici de l'Ajuntament de Barcelona, en el qual es podia observar una estàtua del monarca, l'única fins aleshores arreu de l'antiga Corona d'Aragó. El redactor emfasitzava que el monarca «fue el fundador del Consejo de Ciento, otorgó a nuestros concelleres estimables jurisdicciones y prerrogativas».⁸¹ Resulta significatiu que en cap dels articles ni en l'oració fúnebre dedicada al monarca s'empressin paraules com llibertat, drets, constitucions o qualsevol altra que pogués confondre's amb el llenguatge i el discurs liberal que havia caracteritzat les obres d'autors com Víctor Balaguer.

80. *Diario de Barcelona* (8 d'octubre de 1856), p. 8231-8234.

81. *Diario de Barcelona* (8 d'octubre de 1856), p. 8201-8202.

El *Diario Mercantil de Tarragona*, deu dies abans de l'homenatge fúnebre, apuntava detalladament com seria el programa dels fastos. Ara bé, el més significatiu va ser la carta que va publicar Josefina, una tarragonina, que incitava els seus conciutadans, en particular les dones, a penjar de balcons i finestres «colgaduras blancas, con orlas o cabos negros». Aquesta decoració tenia com a objectiu «festejar al representante de la joven Reina». Així es reforçava explícitament el caràcter monàrquic de la celebració, que es distingia dels símbols nacionals del liberalisme.⁸²

A la Catedral, l'acte va prosseguir amb l'oració fúnebre dedicada a Jaume I, pronunciada pel prevere de la catedral de Tarragona, Joaquín Caballero, que va fer una glossa de l'acció catòlica del rei, que va lluitar contra els infidels. El monarca era interpretat segons la seva dimensió religiosa i era incorporat a la narrativa nacional espanyola en combinar monarquisme i catolicisme. El text feia una crítica explícita a la destrucció del fèretre, impugnava veladament el procés revolucionari liberal, de la manera següent: «el huracán de revoluciones humanas llegase con su bramido hasta el fondo de los sepulcros, y aventando su ceniza turbase el reposo del héroe». Es mostrava el monarca com «una figura colosal», un heroi de l'espasa i la creu, com un brillant militar i polític, i se'l feia responsable d'haver tret la monarquia de la decadència per a portar-la als majors èxits. També s'apuntava que havia estat el responsable d'haver limitat el poder feudal dels senyors i havia atorgat «privilegios y fueros a varias corporaciones y ciudades de la monarquía, niveló, por explicarme así, la influencia política de los tres estamentos». Per tant, el rei era responsable d'un model de monarquia temperada que evitava qualsevol deriva cap al despotisme, i al mateix temps se'l feia responsable de l'èxit de la reconquesta sotmetent els infidels amb l'espasa. El següent fragment d'aquella oració esdevé paradigmàtic per mostrar com la narrativa nacional es construïa vinculant la monarquia i el catolicisme, lluny de les interpretacions civils i liberals sobre la corona:

Perfecto conocedor de la época y sus necesidades previó Don Jaime que solamente la Religión de acuerdo con la política podía dar cima al proyecto grandioso de liberrar la España del yugo de los infieles, y que el Sacerdocio y el imperio, las mitras y coronas, el cetro y el cayado, el penitente sayal y el hábito guerrero debían ayudarse mutuamente en una causa, que a un tiempo mismo era de religión y de independencia, en una reconquista, que era juntamente nacional y cristiana. De aquí es, que ponía todo su empeño en que el senti-

82. *Diari Mercantil d'Avisos i Noticias de Tarragona* (28 de setembre de 1856), p. 2111.

miento religioso echase raíces muy hondas en el corazón de todos los súbditos.⁸³

Les dades aportades en les descripcions del funeral de Jaume I reflecteixen la poca participació de les autoritats civils en la cerimònia, convertint-la en un esdeveniment merament local o provincial, i amb una presència més significativa de les autoritats eclesiàstiques. La delegació de la monarquia no va ser gaire lluïda, sense cap membre de la família reial, i fou representada a través del comte de la Puebla del Maestre i de Ramon Buxeras, batlle general del Reial Patrimoni, que assumia les funcions de la gestió del patrimoni (impostos, recaptacions, arrendaments, etc.). També mostren una tendència per desvincular aquells homenatges fúnebres de qualsevol tipus d'exaltació regional de to liberal, i emergeix una fascinació per un model de monarquia temperada en què havia d'assumir la funció d'arbitratge entre els diferents poders. Sens dubte, aquella manera d'entendre la monarquia no tenia res de liberal ni maldava per evocar el liberalisme regionalista català, i reforçava la ingerència permanent del monarca, com succeïa amb Isabel II.

La narració d'aquell funeral no té res a veure amb qualsevol manifestació de caràcter liberal regionalista i se subratlla la dimensió reial i eclesiàstica de la cerimònia. En aquells dies, l'escriptor i polític Víctor Balaguer representava la tendència regionalista d'un liberalisme progressista que havia expressat també en les diverses obres dedicades a Poblet. Balaguer era cronista de Barcelona i en diversos moments actuarà com a mestre de cerimònies en rituals polítics vinculats al regionalisme liberal. Pocs mesos després d'aquells fets, Balaguer va idear la cerimònia del trasllat de les despulles de l'escriptor i polític català Antoni de Capmany, convertit en un símbol que permet entendre la Corona d'Aragó com un precedent de la monarquia liberal d'Isabel II. Balaguer havia convertit la figura de Capmany en la baula que connectava el llegat medieval recuperat durant la Il·lustració tardana amb la Renaixença. Ara bé, Balaguer no va anar fins a Tarragona, ni tampoc ho van fer cap dels escriptors que impulsaven el moviment cultural de la Renaixença. Tot plegat demostra que aquell acte no va comptar amb els suports del regionalistes, ni tan sols dels més conservadors. La monarquia isabelina tampoc manifestà el seu entusiasme cap al rei Jaume I. Res a veure amb les múltiples evocacions que feia Isabel II d'altres monarques, com ara d'Isabel I la Catòlica. Ningú més enllà de l'Església i la monarquia, i aquesta última sense gaire entusiasme, es van creure

83. Joaquín CABALLERO (1856), *Oración histórica fúnebre que en la solemne traslación de los restos de D. Jaime I de Aragón, llamado el conquistador, a su nuevo panteón, erigido en la santa iglesia catedral de Tarragona, dijo Joaquín Caballero en el día 7 de octubre de 1856*, Tarragona, Imprenta y Librería de Jaime Aymat, p. 17.

aquella cerimònia, lluny del que succeiria un any més tard durant la visita de la família reial o amb la visita d'Isabel II en 1860.

L'homenatge fúnebre dedicat a les restes de Jaume I va competir amb iniciatives monumentals a Barcelona i València. En la primera ciutat es va inaugurar una estàtua a la façana de l'Ajuntament de Barcelona en 1844, quan la Comissió Provincial de Monuments de Tarragona sol·licitava recursos per a la restauració i conservació de les restes del monestir de Poblet. Després de les honres fúnebres a Tarragona, a la ciutat de València la Reial Societat Econòmica d'Amics del País va promoure un projecte d'estàtua equestre dedicat a Jaume I. Malgrat que s'alçà el parterre el 1861 van haver de passar trenta anys fins que s'erigís l'estàtua a València. Una dècada després, el 1872, la ciutat de Saragossa li va dedicar una cavalcada a l'octubre en què es recreaven les tropes dels almogàvers i la representació de les ciutats de la monarquia.⁸⁴ No hi ha dubte que la figura i fins i tot el cos del monarca estava en disputa, i se'n multiplicaven les diferents interpretacions. Allí on més va quallar, però, fou en la capital catalana, on els liberals progressistes havien impulsat l'erecció de la seva estàtua.

Uns anys després i coincidint amb el sisè centenari de la mort de Jaume I (1876), la ciutat de València va impulsar-ne la commemoració a iniciativa de Teodor Llorente. Amb les festes també es va crear un certamen literari en el qual van participar literats procedents de tots els territoris de l'antiga Corona d'Aragó. Després de conèixer aquella iniciativa, les diputacions de Castelló, Alacant, Tarragona, Balears i Barcelona, i l'Ajuntament de Tarragona es van adherir a aquells actes, i hi van enviar tot tipus d'ofrenes. A Tarragona es va intentar aprofitar l'ocasió per a restaurar el monestir de Poblet i l'antic alcalde de València, el comte d'Almodóvar, va recordar que feia un anys ell havia intentat que totes les diputacions i ajuntaments de la Corona d'Aragó en financessin la restauració per a poder traslladar després les restes del monarca.⁸⁵ Posteriorment també es van sumar a la celebració l'Ajuntament de Montpeller i la Société pour l'étude des Langues Romanes. Les festes van estar presidides per les autoritats polítiques i militars de València, l'escriptor català i exministre d'Ultramar Víctor Balaguer i el representant del municipi de Montpeller.

La destrucció i degradació del monestir no es podien associar a un moment concret sinó que des dels anys vint havien estat contínues, només aturades durant un breu lapse de temps, entre 1850 i 1854, en què s'havien dut a terme algunes tasques de conservació del monestir. L'exclaustració de l'espai i la manca d'inver-

84. *La Ilustración Española y Americana* (8 de novembre de 1872), p. 8.

85. Rafael ROCA (2012), «La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d'Aragó», *eHumanista/IVITRA*, 2, p. 271-285.

sions per part de la monarquia per a preservar-lo, van afavorir-ne la degradació i destrucció. Els habitants de la zona, en particular els de Vimbodí, que tenien una disputa amb el monestir des de feia temps, empraren l'abadia com una font de materials de construcció i alhora com a espai per a estables i pastures per al bestiar. Però no foren els únics: els buscadors de tresors suposadament amagats durant les guerres minaren diversos espais sense miraments, i els visitants, fascinats per les aigües termals o per la història medieval, s'endugueren escultures i decoracions, de vegades, com un simple record, i d'altres, per vendre les peces als antiquaris. La destrucció de Poblet fou una obra col·lectiva amb motivacions diverses que es perllongà durant dècades i comptà amb la inacció de la monarquia isabelina, que no va fer gaire res per a la seva preservació.

El trasllat de les restes del monarca Jaume I al panteó de la catedral de Tarragona no va convertir aquell espai en un lloc de culte per als regionalismes sorgits en els territoris de la Corona d'Aragó. Així, en la reunió de regionalistes catalans, mallorquins i valencians que es van fer al monestir de Poblet el 1882, en cap moment es desplaçaren a la catedral de Tarragona. Tot i que els viatgers catalans, sortits de Barcelona, havien descansat a Tarragona i havien assistit a una missa a la catedral, no hi ha constància que se celebrés cap acte dedicat al monarca. Durant gairebé tres dècades, es construí un discurs i una representació sobre Poblet que minimitzava la violència i destrucció de la revolució liberal. Alhora, es reforçava el vincle d'aquell espai amb un model de monarquia liberal que era representada pel relat històric sobre la Corona d'Aragó, posant en relleu la dimensió reial i civil del monestir. Paral·lelament, l'abandonament del monestir va degradar l'espai, que recurrentment era assaltat o bé utilitzat pels habitants de la zona per a usos diversos. L'Estat liberal no es pogué fer càrrec de la seva preservació i restauració atesa la manca recursos.

Les institucions de la monarquia isabelina per a la salvació dels monuments finançaren el trasllat de les restes dels reis de la Corona d'Aragó a Tarragona, cosa que va fer evident la seva rellevància simbòlica i material. La decisió governamental de traslladar-les a la catedral de Tarragona enfortí un discurs monàrquic estretament unit a l'església catòlica, ja que es desmembrava el panteó reial ubicat en un espai amb una doble dimensió reial i eclesiàstica per traslladar-lo a un espai exclusivament eclesiàstic, seu del poder de l'arquebisbat de Tarragona, principal autoritat religiosa de Catalunya. L'homenatge fúnebre dedicat a Jaume I l'octubre de 1856 va fer evident el caràcter monàrquic i catòlic en el qual la tradició liberal era completament absent. Tampoc comptà amb una representació de les institucions civils i eclesiàstiques de la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Ni la monarquia isabelina ni l'arquebisbat de Tarragona es comprometeren gaire amb aquella celebració ni amb la voluntat de cultivar-ne la memòria, tot i alguns

intents amb poca fortuna per explorar possibles condicions per a la santedat del monarca. Cap monarca, fins Alfons XII el 1875, visità les restes del seu predecessor, que eren dipositades a la catedral de Tarragona, malgrat els viatges de la infanta Maria Lluïsa Fernanda i el seu marit, el duc de Montpensier, el 1857, el de la reina Isabel II a Catalunya el 1860 i el d'Amadeu I per Catalunya. Amadeu assistí a un tedèum a la Catedral de Tarragona i visità la relíquia de Santa Tecla,⁸⁶ però no hi ha cap evidència que fes cap ofrena o homenatge a la tomba de Jaume I. Tampoc el món reaccionari cultivà els discursos propagandístics al voltant de Poblet, tot i que la seva destrucció era un exemple més per a desacreditar la revolució liberal. Ni el monarquisme i el catolicisme no volgueren cultivar la memòria de Jaume I ni de Poblet, mentre els liberals, i en particular els progressistes, convertiren Poblet en un espai rellevant per al seu discurs sobre la monarquia liberal i la seva regionalització, seguint el model confederal de la Corona d'Aragó.

86. *El Tarraconense* (9 de setembre de 1871), p. 1.

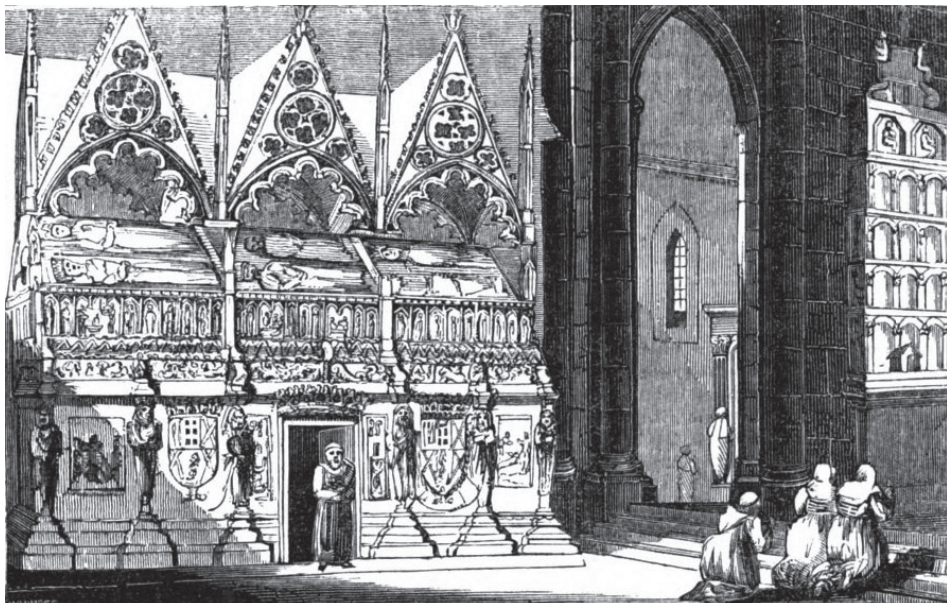

Figura 1. Panteó dels reis de la corona d'Aragó, *El Instructor* (juliol de 1836), p. 217.
Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.

Figura 2. Finestra del palau del rei Martí l'Humà, Pau PIFERRER; Francesc PI I MARGALL (1849), *Recuerdos y Bellezas de España*. Vol. 2: *Cataluña*, Barcelona, Imprenta Joaquín Verdaguer, p. 292-293.

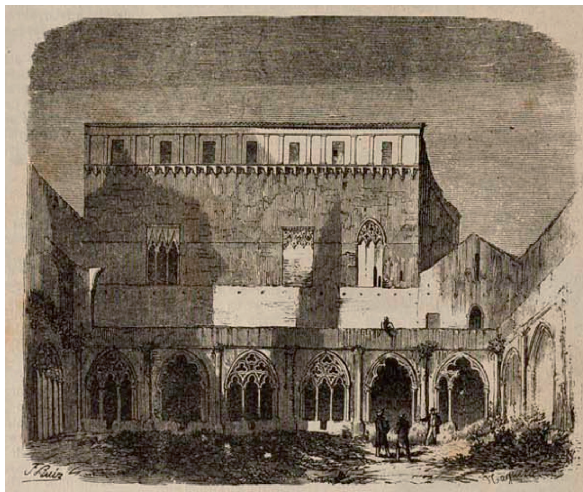

Figura 3. El claustre del palau del rei Martí; s'hi veu el deteriorament i la presència de visitants contemplant el monument, *El Panorama* (30 d'octubre de 1868), p. 347.
Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.

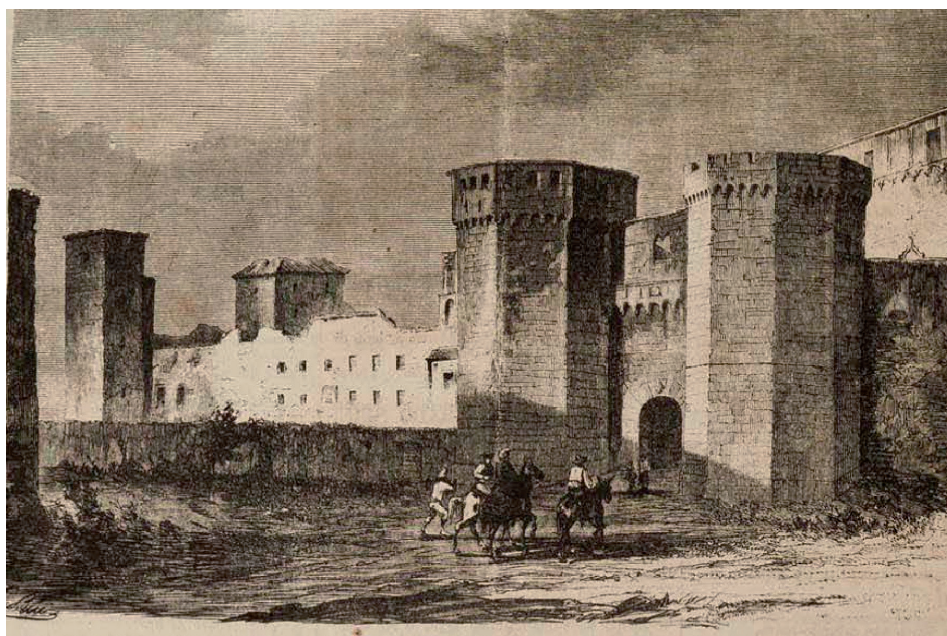

Figura 4. Porta Reial del Monestir; s'hi observa l'entrada de visitants amb tota mena d'interessos, *El Panorama* (30 de novembre de 1868), p. 350.
Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.

Figura 5. Gravat del claustre de Poblet a partir d'una fotografia de Laurent; s'hi observa un eclesiàstic i un pagès, *La Ilustración Española y Americana* (24 de juliol de 1873), p. 457. Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.

Figura 6. Gravat del pati del claustre a partir d'una fotografia de Laurent, en el qual s'observa la trobada de dos joves i com s'allunya una dona, *La Ilustración Española y Americana* (1 d'octubre de 1873), p. 601. Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España.